

John Taylor

“Vso noč se opotekam po globoki mesečini”

Edvard Kocbek, Emmanuel Mounier, francoska revija Esprit in personalizem

Edvard Kocbek je študiral francoščino, jo poučeval, prevajal je francosko književnost (Balzaca, Maupassanta, Saint-Exupéryja), štirikrat bival v Franciji, kjer je dobil štipendijo, pozorno prebiral Vercorsa (katerega vojne zgodbe je nameraval prevesti, a jih ni) ter vse življenje ohranjal stike s francoskimi intelektualci. Plodne vzporednice je našel predvsem med lastnim literarnim, političnim, verskim in filozofskim razmišljanjem in razmišljanjem filozofa Emmanuela Mounierja (1905–1950), ki je leta 1932 ustanovil revijo *Esprit* in gradil teoretske temelje za gibanje katoliškega socialnega humanizma, ki ga je poimenoval “personalizem”. Kocbek je bil pred drugo svetovno vojno jugoslovanski dopisnik za *Esprit*, kar je opustil le zaradi prenatrpanega urnika v letih, ko je zasedal uradne položaje v Titovi povojni vladi. Januarja 1946 Jože Brejc v *Espritu* Kocbeka in njegovo revijo *Dejanje* (1938–1943) omenja kot primer personalizma, ki je “vzklil izven Francije”. Brejc poudarja, da se je med drugo svetovno vojno “avantgarda” odporniškega gibanja v severozahodni Jugoslaviji navdihovala zlasti pri personalizmu in reviji *Esprit*. Z “avantgardo” ima Brejc v mislih slovensko krščansko socialistično skupino odpornikov, v katere razpustitev je Kocbek privolil leta 1943; po tem se je skupina asimilirala v splošno komunistično vodstvo jugoslovanskega osvobodilnega gibanja pod Titovim vodstvom.

Obsežno oceno prvega zvezka Kocbekovega vojnega dnevnika *Tovarišija* (1949) je nato objavil Jean-Yves Lacroix v aprilski številki *Esprita* leta 1951. Ta članek je izjemen zato, ker neprevedene tuje knjige v francoski periodiki niso bile (in še vedno niso) skoraj nikoli ocenjene. (In škoda, da knjiga ni bila prevedena v francoščino.) Lacroix Kocbekov dnevnik

imenuje "dokument" (kar je nato postalo naslov pesnikovega drugega zvezka vojnih spominov, *Listine*, izdane leta 1967), francoski kritik pa navaja, da takšno "pristno doživeto pričevanje" predstavlja edino vrsto zgodovinskih informacij, ki jih lahko upoštevamo "v dobi, ki jo vsak dan izkrivljajo delirične osebe s svojimi prividi in 'zviteži' s svojo 'montažo'". Ocenjevalec, ki ugotavlja, da sta za slovenskega pesnika ključni besedi "človek" in "življenje", občuduje dejstvo, da se Kocbek "le redko ukvarja s smrtjo, ki ga obdaja, čaka nanj v zasedi. Namesto tega piše o življenju kristjana in novega socialističnega človeka. [...] Problem kristjana, ki sodeluje pri komunističnem delovanju, se pojavi na vsaki strani." Lacroix razpravlja tudi o Kocbekovih razmišljanjih o medvojnih pobojih, resnem vprašanju, ki je takrat Francoze še vedno močno zaposlovalo. "Kocbek kot kristjan," zapiše Lacroix, "sprejema uboj Marka Natlačna [kolaboracionističnega katoliškega bana in politika], ker je politično upravičen." V tej vojni situaciji, nadaljuje Lacroix, Kocbek "razlikuje med krščanstvom, od katerega se ne da pričakovati družbenih in političnih rezultatov, in komunizmom, ki ne more zadostiti duhovnim potrebam." V kratkem sestavku, objavljenem v julijski številki *Esprita* leta 1975, pa se Kocbekov prijatelj Jean-Marie Domenach (1922–1997), ki je bil glavni urednik revije od leta 1957 do 1976, odzove na pesnikovo razkritje (v intervjuju z Borisom Pahorjem, objavljenim v knjigi *Edvard Kocbek: Pričevalec našega časa*, 1975) tajnih pobojev okrog dvanajst tisoč slovenskih domobrancev, ki so jih ob koncu druge svetovne vojne pobili jugoslovanski komunistični organi. Kocbek je "zvest samemu sebi," piše Domenach, "a tudi slovenskemu narodu. Kot mi [pri *Espritu*] verjame, da ne more biti nič trajnega zgrajeno na lažeh. Kot mi verjame, da izpoved predstavlja temelj trdnega prijateljstva, odpira dialoge in ljudem tudi sredi vročih političnih bitk omogoča, da avtentičnost sedanjosti izprašujejo z izpraševanjem lastne preteklosti."

Ko je izbruhnila druga svetovna vojna, so se s podobnimi vprašanji o krščanski veri in (neizogibno nasilnih) dejanjih soočili tudi katoliški intelektualci, na primer Mounier, Domenach in drugi začetni avtorji *Esprita*, ki so se prav tako priključili francoskemu odporniškemu gibanju (nekateri je sicer začasno pritegnil vichyjski režim). Mounier je tehtal nasprotja ali prej mostove med krščanstvom in dejanjem že od prvega članka *Refaire la Renaissance* (1932). Nameraval je očrtati drugačen filozofski pristop k dejanju, ki bi bil družbeno usmerjen, a ne marksističen (niti sistematično protimarksističen) ter navdahnjen s krščansko etiko, a ne tradicionalistično katoliško dogmo ali slepo poslušnostjo Vatikanu, in ki bi se razlikoval tudi od sartrovskega eksistencializma. Razmišljanje o

“dejanju” je bilo tako izhodišče, ne pa sklep. V knjigi *Le Personnalisme* (1949), najjasnejšem orisu svojih idej, Mounier daje prednost dejanju, celo ontološko:

Če nekateri filozofi neradi uvajajo pojem dejanja v razmišljanje in najvišje vrste duhovnega življenja, je tako zato, ker dejanje implicitno vidijo preozko in ga zvedejo na življenjski impulz, utilitaristični konec ali to, zaradi česar se sedanjost razvija v prihodnost. Vendar pa je treba dejanje razumeti v najširšem pomenu. Kar zadeva človeštvo, dejanje opredeljuje naš celotni duhovni obstoj; kar zadeva bit, je dejanje njena intimna plodnost. Tako lahko rečemo: kar ne deluje, tega ni. *Logos* je resnica; že vse od krščanstva pa tudi pot in življenje. [...] Teorija dejanja torej ni zgolj privesek personalizma; zavzema osrednje mesto.

Mounier v isti knjigi raziskuje splošno mnenje, da je dejanje, zlasti pa politično angažiranje, “odvisno od nas”, od naše volje do moči. “Tako ali tako smo v njem,” odvrne, “potegnjeni [v dejanje], ukvarjamo se z njim. Zato je vzdržanost iluzorna.” Nedelovanje je tako delovanje, iz česar sledi nujnost postavljanja smernic. Mounier ostro ločuje “angažiranost” od *embrigadementa* (indoktrinacija, rekrutacija v organizirano politično skupino) in poudarja temeljne vrednote prve. To so jasnost (glede tega, kar je duhovno in kar je materialno), strogost (glede skrivnostnega potenciala duhovnih verovanj) in skepsa do doktrinarnih predpostavk (vključno s konformistično uporabo besede “revolucija”, ki ji ni *a priori* nasprotoval). Končno Mounier v *Le Personnalisme* razpravlja o žrtvovanju in junaškem obnašanju ter navede, da je “sprejemanje trpljenja in smrti, da ne izdamo človeškosti [...] najvišje človeško dejanje”. Vzporednice s Kocbekovo etično in politično držo so očitne, čeprav ne smemo pozabiti, da je bil Kocbek predvsem pesnik in pisatelj ter da so skupino okrog Mounierja, pa tudi tisto, ki je nadaljevala njegov projekt po letu 1950, sestavljali predvsem intelektualci, osredotočeni na politiko, družbena vprašanja in filozofijo. *Esprit*, ki ga do danes cenijo kot forum za razprave, ni zapustil literarne dediščine. Skoraj vsi sodobni francoski pisatelji so ne glede na slog in politična prepričanja do krščanstva kot vira navdiha in refleksije ravnodušni.

Kocbek, ki so ga zalotili pri dejanju že leta 1937, ko je v članku *Premišljevanje o Španiji* kritiziral španske katoliške duhovnike, ker so zagovarjali Franca, in sprožil burno razpravo med slovenskimi katoliki, je še naprej premišljeval o lastnih dejanjih med bojem, ko je bil poveljnik slovenskih partizanskih sil; tako jih je analiziral *in situ* in še veliko pozneje, retrospektivno. Dejansko ga je posrkala *Zgodovina*, kot jasno

oznanja z naslovom ene od pesmi, "O zgodovina, slepi nemir človeštva / nenehno spopadanje dobrega in zlega / [...] / od jutra do večera ena sama slovesna". Ko se je napeto (kot bi si mislili) zavedal te "slovesnosti," se je odločno angažiral za dejanje, a ostal zadržan zaradi etičnih vprašanj, porojenih iz krščanske vere in lastne predstave o socializmu. Tipični notranji konflikt dobiva obliko v mnogih pesmih, ki se vračajo v to obdobje, zlasti v pogosto citirani *Po mitingu*. Na koncu govora odpornikom pesnik zasliši "nežni porog in razpada[m] od nasilja":

Slišim nežni porog in razpadam od nasilja,
zmeden sem od svojih lastnih besed,
čutim domotožje po eni sami,
po eni sami in neizrekljivi.
[...]
Vzdignil se bom v noč in potrkal na vrata
in klical ljudi in jih vabil nazaj:
Vrnite se, otroci človeški, in mi odgovorite!
Usedel se bom med vas in vas poslušal
in do čistega jutra mi bo odleglo.

V podobni pesmi *Obljubljena dežela* Kocbek opisuje izčrpano partizansko četo, ki se zruši na tla in zaspi, medtem ko se edino on "ne more umiriti"; "[d]uh mi roma dalje in išče neutolažen".

Takšne duševne stiske vsi tedanji slovenski levičarji niso videli enako. V že omenjenem članku iz leta 1951 Lacroix navaja in zavrača napad (revije *Novi svet*) na Kocbeka kot "buddenbrookovca", katerega "želja, da bi se pridružil novemu svetu, pri tem pa obdržal metafizično prtljago, je naivna in tragična". Isto leto je dejansko zaznamoval izid zbirke *Strah in pogum*, katere odkrite zgodbe o moralnih dilemah odporniškega gibanja so povzročile, da je Kocbek leta 1952 padel v politično nemilost. Po tistem pesnik ni mogel več obnoviti vezi z *Espritom*. V naslednjih treh desetletjih, v katerih je trpel zaradi cenzure in policijskega nadzora (nazorno prikazanega v *Mikrofonu v zidu* skupaj s pesnikovim kljubovalnim odzivom na takšno preganjanje), mu je uspelo objaviti pesmi v junijski številki leta 1961 in julijski leta 1975. (In *Esprit*, ki je pravzaprav časopis za razprave, le redko objavlja poezijo.) Skupaj s še sedmimi pesmimi je bila za izbor junija 1961 v francoščino prevedena pesem *Mesečina* (J. Jesenik), še preden je bila objavljena v slovenski zbirki *Groza* (1963). S svojo apokaliptično umeščenostjo se ta pesem pomika od pomnjenja vojne do razodetja:

Vso noč se opotekam
po globoki mesečini,
na levi in desni ležijo
zeleno gola trupla,
zmeda neznanskega reda
me preliva in spreminja,
šele nocoj sem zvedel
za neizrekljivo resnico,
kruteje bom živel
in nežneje umrl.

Pesem *Razpelo na polju* iz iste zbirke z ostrim opisom križanega Kristusa v sodobnem svetu, kjer "[v]se se je razdivjalo / in zakoprnelo po strastnem" prikazuje, kako strašno se je moral Kocbek boriti, da je med vojnimi grozotami ohranil krščansko vero. Pri svojem mučnem opisu Kristusovega razčlovečenja gre še dlje od evangelijev. Pokaže Kristusa, ki je celo "izgubil [je] človeško podobo in postal strašilo". Kristus se je zreduciral zgolj na znak, na nekakšno zadnje geslo ali talisman proti vdoru zla. Na koncu, ko šokantna podoba pokaže Kristusa, ki "zdaj visi le še na enem žeblju", Kocbek napove – in njegova prepričanost očitno presega zgolj upanje – da "se bo iznenada odtrgal" – prihodnjik prav bode v oči – s križa, "stopil na varno zemljo / in jo poljubil". Vprašamo se, kakšni ljudje bodo takrat ostali, da Kristusa pozdravijo. Pesnik o tem molči. Ta konec, obenem nežen in močan, še posebej vznemirja zato, ker se sprašujemo, kaj se bo zgodilo zdaj (kot se je gotovo pogosto spraševal tudi sam Kocbek).

Personalistična definicija "osebe" črpa iz Kristusovih lastnosti. Poleg tega "oseba" s personalističnega vidika nikakor ni neodvisna od družbe. "Izhodiščno dejanje osebe," zapiše Mounier v *Le Personnalisme*, "je to, da z drugimi osebami ustvari družbo, katere strukture, običaje, čustva in nazadnje institucije označuje njihova osebnost." Ta idealna družba bi temeljila na vrednotah, kot so:

- 1) sposobnost izhoda iz sebe (*sortir de soi*) in dostopnosti za druge;
- 2) razumevanje do te mere, da lahko sprejmemo stališče drugega;
- 3) po potrebi sprejemanje usode, težav in nalog drugih;
- 4) velikodušnost in
- 5) zvestoba v najširšem pomenu besede.

Iste vrednote so gotovo navdihnile tudi Kocbeka, zlasti ko prikazuje situacije, v katerih skuša uravnesiti svojo nagnjenost k obračanju navznoter in svojo voljo "do izstopa iz sebe"; torej do opravičljivega dejanja, ki vključuje druge. To ravnovesje je prav tako ideal; če bi Kocbek našel trajno ravnotežje med tema nasprotujočima si nagiboma, bi nemara nehal pisati.

V nekaterih primerih Kocbek pokaže na grobe situacije, ki očitno preprečujejo vsako previdnost, vsako možnost ravnovesja. Izkusil jih je iz prve roke. *Moje partizansko ime* Pavleta opredeljuje takole: "obsojen si na nesrečno zemljo" in "obsojen si na pošast". Ta pesem je verjetno izpovedna, skladno s Kocbekovim poznejšim razkrivanjem tega, kako so pobili domobrance, ki so bili ujeti ob koncu vojne in jih je britanska vojska izročila komunističnim organom. Takšne usmeritve pa ob relativnem pomanjkanju dvoumnosti, dvoma in hrepenenja (tipičnih občutij v Kocbekovih najsubtilnejših pesmih) zvenijo bolj eksistencialistično kot personalistično. Tu poudarja, kako si je treba roke nujno "umazati", kot bi temu rekel Sartre, in jih takšne dolgo ohraniti; ni alternative za upanje, obnovo ali odpuščanje, ki jih Kocbeku sicer ponuja vera (tudi če pesnik včasih dvomi o resničnosti teh možnosti odrešenja, kot bi bile iluzije, zakrivajoče neusmiljeno realnost, ki jo je treba sprejeti kot tako).

Kocbek v poznejših pesmih postane bolj simboličen in širi svoje filozofske perspektive. Zatira realistične podrobnosti in kaže na dileme, ki od bralca do bralca odzvanjajo drugače. V pesmi *Konec igre* iz zbirke *Poročilo* (1969), prvič razglasi: "Zvesto sem služil / obema gospodarjema", in pojasni: "Tako nisem več razdeljen / na dve tlaki, / ampak spojen v eno bolečino." Zgodovinskih aluzij ne bo prezrl noben slovenski bralec, mogoče pa je izpostaviti tudi druge pomene. Kot toliko drugih Kocbekovih pesmi je tudi ta brezčasna. Druge oblike "dveh gospodarjev" si lahko predstavljamo na drugih krajih, v drugih časovnih obdobjih. Celo slavna pesem *Roki*, postavljena v vojno, presega osebno zgodovino in se dvigne na splošnejšo mistično raven:

Med svojima rokama sem živel
kakor med dvema razbojnikoma,
nobena izmed njiju ni vedela,
kaj je počenjala druga
[...]
Ko sem danes bežal pred smrtjo
in padal in vstajal in padal
in se plazil po trnju in skalovju,
sta mi bili roki enako krvavi.
Razpel sem ju kot žrtvena ročaja
velikega tempeljskega svečnika,
ki z enako vnemo prikujeta.
Vera in nevera sta bili en sam plamen,
vzdigoval se je visok in vroč.

Če so Kocbekovi lastni pomisleki in iskanja izraženi tako, da se še posebej vtisnejo v spomin, je lahko ganljivo tudi njegovo upodabljanje drugih. V pesmi *Mesec s kolobarjem* občuteno priključuje ubitega človeka, ki "že se je vtihotapil vame". Kocbek, nagnjen k introspekciji, pogosto poudarja, kako se razlikuje od drugih, na primer v pesmih *Po mitingu* in na začetku *Obljubljene dežele*. Hkrati pa se ta razlika včasih zoži, ko se pesem razvija. Na koncu *Obljubljene dežele* si na primer predstavlja, da bo v prihodnosti morda zagledal "rodovitno jaso in sredi zelenih njiv ograjen sadovnjak in med drevjem hišo s hlevi in senikom in na senu pogreznjeno ležišče". In ta hipotetična vizija mu bo omogočila – prihodnjik je tudi tukaj pomemben, saj je prihodnost venomer pred nami, ne ob nas –, da bo našel mir, pri tem ko je pomembno "naslonjen na tovariše" in "zajecjal bo[m] nejasno": "Kaj je iskanje neba proti najdeni zemlji?" Prepričani smo lahko, da Kocbek tovrstnih nasprotij ni nikoli razrešil, ne glede na njihove metaforične razširitve. Vprašanje dejansko zgovorno formulira v "nejasnem jecljanju". Ob neizogibnem neuspehu – kajti takšna je človeška narava – občudovanja vredna sila in človečnost njegovih verzov izhajata predvsem iz tega neugnanega iskanja nedosegljivih vprašanj, ki hkrati begajo pesnika, njegove bližnje in vse nas.

Tako takšne usmeritve včasih kažejo na relacijsko gibanje od zaznave Drugega kot objekta k priznanju Drugega kot subjekta. Mounier to gibanje zasleduje v lastni teoriji. Kot razlaga v *Le Personnalisme*, če drugega človeka obravnavamo kot objekt, "to pomeni, da ga obravnavam kot odsotno osebo, kot skladišče informacij, ki jih lahko uporabim, ali kot orodje, ki mi je prepuščeno na milost in nemilost". "Če drugega človeka obravnavam kot subjekt, kot človeka, ki je prisoten [pred mano]," nadaljuje, "s tem priznavam, da ga ne morem opredeliti ali razvrstiti, da je neizčrpen in poln upanja in da je edini, ki s temi upi razpolaga."

V *Igri iz Groze* so partizani "vsi ... v meni kakor v mladi materi", prav zato, ker jih je pesnik pobliže opazoval (tako kot sebe): "Kdor je znal Homerja, gradi bunkerje, / in kdor je jedel v Parizu, si rezlja žlico / [...] / hlapec je zvezdogled, strahopetec bombaš, / pesnik mulovodec in sanjač telegrafist, / zapeljevalec deklet pa je varen vodič." Svet je postal morilski in kaotičen, Kocbek pa trdi, da ni sposoben asimilirati vseh podob, ki se zdijo kot "procesija prikazni, romanje duhov". Dejansko lahko trdimo, da drugih partizanov ne vidi le kot prikazni: opaža, kako se je vsak od njih spremenil do te mere, da prejšnje sheme več ne veljajo; vsakega tovariša vidi kot "subjekt", pravzaprav tako naklonjeno, da tudi sam postane "mlada mati", ki je, kot lahko sklepamo, v njegovi pesmi vse rodila kot "osebe".

Razsvetljujejoče je, če Kocbekove verze beremo s takšnimi personalističnimi idejami v mislih. Lahko jih priključimo še nekaj. Mounier sledi

pojmu "osebe" do intelektualne revolucije, ki jo je v odnosu do grške filozofije izvedlo krščanstvo, ki ga za lastne namene obravnava kot filozofijo in ne kot religijo. Izolira šest vidikov te revolucije:

- 1) "številčnost" je bila zlo, ki ga grški um ni priznaval, krščanstvo pa je iz nje naredilo absolut, ko je uveljavilo stvarjenje sveta *ex nihilo* in večno usodo vsakega človeka v njem;
- 2) posamezni človek ni skupek več načinov, na katere sodeluje v različnih splošnih resničnostih (snov, ideje in tako naprej), temveč namesto tega predstavlja nedeljivo enost, katere enotnost ima prednost pred številčnostjo, saj je enotnost zakoreninjena v absolutnem;
- 3) ljudem ne vlada nobena abstraktna tiranija, ki jo sestavljajo usoda, nebesa ali ideje oziroma neosebna misel – od katerih se nobena ne zmeni za posamične usode –, temveč bog, ki je sam človeški;
- 4) globoko gibanje človeškega bivanja ni v tem, da bi se asimilirali v abstraktno splošnost narave ali idej, temveč v tem, da spremenimo "srce lastnega srca";
- 5) človek je prosto poklican k temu gibanju, ta svoboda pa je bistvena komponenta ustvarjenega obstoja;
- 6) ta absolut "osebe" človeka ne odreže od sveta in od drugih ljudi.

V modernih časih je bil ameriški pesnik Walt Whitman (1819–1892) eden prvih, ki je uporabil izraz "personalizem". To besedo je skoval v dolgem eseju *Democratic Vistas* (1871), katerega del je bil pod naslovom *Personalism* objavljen v reviji *Galaxy* maja 1868. Whitman personalizem enači z individualizmom, ki ga opisuje kot načelo za izničenje "izenačujočih" lastnosti demokracije.

Za Mounierja pa se "personalizem strogo razlikuje od individualizma in poudarja vključitev osebe v vse, kar je kolektivnega in kozmičnega". Whitman pa podobno opaža tudi, da je treba iskati ravnovesje med jazom in tem, kar ni jaz. "Polni človek modro zbira, prebira, absorbira," opaža Whitman, če pa se "[teh dejavnosti] loteva nesorazmerno, človeški jaz, tisto glavno, odpove." Kar ameriški pesnik dojema kot projekt za življenje in pisanje, kar Mounier analizira v svojih esejih in kar tudi Kocbek že zgodaj razume (in nato uporablja pri sebi in v poeziji), je, da "noben človek ni otok, povsem zase" – kot se to glasi v zdaj že pregovornem, kvazipersonalističnem verzu angleškega pesnika Johna Donna. Iz Kocbekovega primera sledi, da se poezije ne da zamisliti in izvajati kot ustvarjalne dejavnosti, ki vključuje le pesnika, ne glede na to, kako je ta pesnik subtilen, občutljiv, po naravi introspektiven in filozofsko globok.

Prevedla Polona Glavan